

Ενδεικτικά παρατίθενται

Πινακίδες και Πληροφοριακές Στάσεις του αρχαιολογικού χώρου Κουκουναριές, Πάρος

Πινακίδες

Οι πινακίδες στον αρχαιολογικό θα καθοδηγούν τον επισκέπτη στους άξονες επίσκεψης των καταλοίπων και θα τον ενημερώνουν σχετικά με αυτά.

Στην εκκίνηση ή σε διασταυρώσεις, οι πινακίδες δύνανται να περιέχουν τόσο πληροφορίες πορείας, όσο και επεξήγησης των ευρημάτων, έτσι ώστε να περιοριστεί ο αριθμός τους στο χώρο για λόγους σεβασμού προς το περιβάλλον και περιορισμού της παρέμβασης. Ο τρόπος σύνθεσης αυτών των πληροφοριών θα δοθεί γραφιστικά. Η κατεύθυνση θα δίνεται πάντα στο πάνω μέρος της πινακίδας, ίσως με μεγαλύτερη γραμματοσειρά, ενώ από κάτω θα ακολουθεί η πληροφορία σχετικά με τα ευρήματα. Περιμετρικά του λόφου και στην κορυφή του, οι πινακίδες μετατρέπονται και σε 'πινακίδες θέας', προσφέροντας στοιχεία για το γύρω τοπίο και τις γειτονικές αρχαιολογικές και τουριστικές θέσεις.

Συνολικά, προτείνεται η τοποθέτηση 17 πινακίδων διακίνησης και πληροφόρησης των επισκεπτών επί του λόφου και περιμετρικά αυτού.

Τεχνική περιγραφή

Όλες οι πινακίδες διακίνησης και πληροφόρησης των επισκεπτών πρέπει να έχουν αισθητική ομοιομορφία και να είναι κατασκευασμένες από υλικό που θα αντέχει στον ισχυρό άνεμο, τον ήλιο και το θαλασσίνο περιβάλλον. Η προκαταρκτική έρευνά μας σχετικά με το θέμα τείνει προς τη λύση της επισμαλτωμένης φυσικής ή τεχνητής πέτρας, χωρίς αυτό να αποκλείει κάποιο άλλο υλικό, που ενδεχομένως θα εντοπιστεί πριν την εκκίνηση των εργασιών κατασκευής.

οχι

Οι πινακίδες που θα περιέχουν πληροφορίες και πορείας και ενημέρωσης θα είναι κατακόρυφες σε μεταλλικό στέλεχος. Από την άλλη, οι κύριες πινακίδες πληροφόρησης θα τοποθετηθούν υπό κλίση, επάνω σε λίθινο ή μεταλλικό αναλόγιο, του οποίου η βάση πακτώνεται σε πεσσόσχημη στο φυσικό έδαφος, στα σημεία που υποδεικνύονται από την μελέτη, σε ύψος περίπου 1,00 μ από την επιφάνεια του εδάφους.

• Θέσεις & περιεχόμενα

- i.01: (Πινακίδα κατεύθυνσης έξω από το Πληροφοριακό Κέντρο)
- i.02: (Πινακίδα στο πρώτο Εγκάρσιο Τείχος, μετά το Πληροφοριακό Κέντρο)
- i.03 (Ογκόλιθοι Δεύτερου Εγκάρσιου Τείχους, μετά το Πληροφοριακό Κέντρο)
- i.04: (Μυκηναϊκό φυλάκιο)
- i.05: (Σημείο 4 | Διακλάδωση)
- i.06: (Σημείο 6 | Νότια Είσοδος - Ανάβαση)

- i.07 (Διακλάδωση, Νότια Ανάβαση- προς Μεσαίο Πλάτωμα)
- i.08: (Αρχαϊκός οικισμός)
- i.09: (Ανω Πλάτωμα, Γεωμετρικά)
- i.10: (Σημείο 12 | Μυκηναϊκή ταφή)
- i.11: (Κορυφή | Πρωτοκυκλαδικό κτήριο)
- i.12: (Κορυφή | θέα)
- i.13: (Μεσαίο Πλάτωμα | Διακλάδωση)
- i.14α και i.14β: (Σημείο 16 | Ναός Αθηνάς – ‘Πρώιμο Πρυτανείο’)
- i.15: (Σημείο 19 | Ελαιοτριβείο)
- i.16: (Σημείο 20 | Κάτω Πλάτωμα)
- i.17: (Μέση διαδρομής της Βόρειας Ανάβασης)

Πληροφοριακές στάσεις

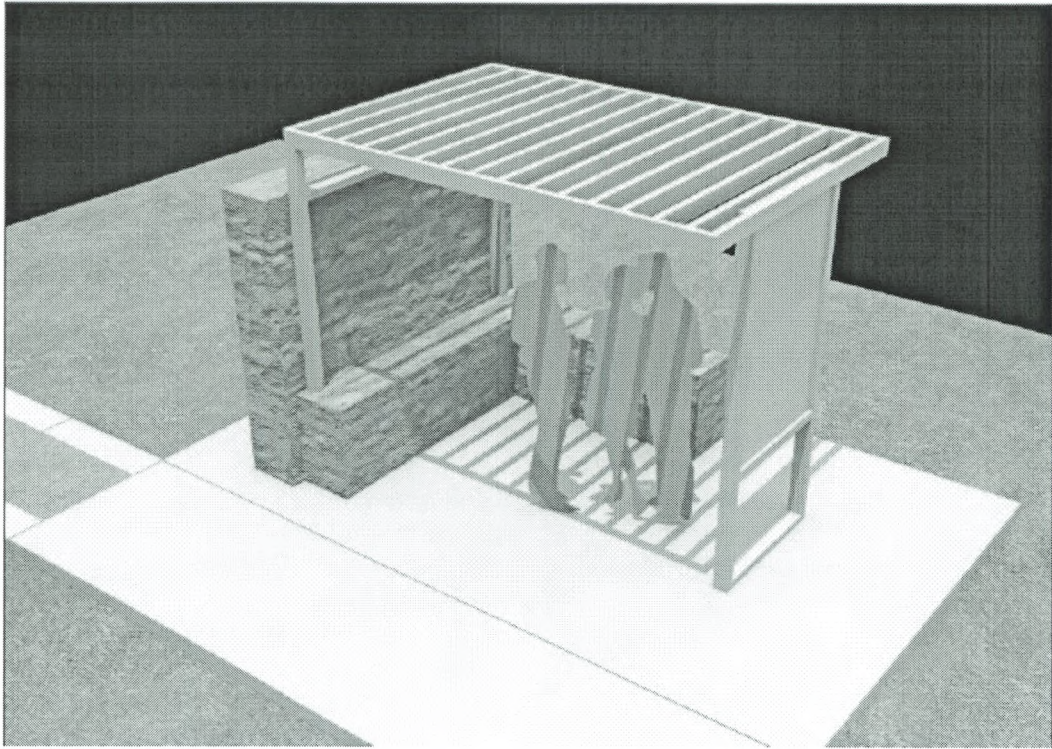
Κατά μήκος των διαδρομών δημιουργούνται ‘Πληροφοριακές Στάσεις’ (info kiosks).

Τεχνική περιγραφή

Οι στάσεις πληροφόρησης είναι μικρά διαμορφωμένα, ορθογώνια στέγαστρα (2 X 3 X 2.40 μ.), εύκολα προσιτά από τις πορείες. Εκεί εξασφαλίζεται η ανάπαυση του περιηγητή με την παροχή καθιστικού, σκίασης και προστασίας από καιρικά φαινόμενα, πρόχειρου φαρμακείου, όπως και η καλύτερη θέαση για την κατανόηση των μνημείων, με ενημερωτικά κείμενα και εικόνες. Προτείνονται συνολικά 6 στάσεις, με συνολικό εμβαδόν περίπου 36 μ². Κάθε στέγαστρο αποτελείται από ένα συμπαγή λιθόκτιστο τοίχο, ύψους 2μ., ο οποίος φέρει μεταλλικά στοιχεία ορθογώνιας διατομής και ενημερωτική πινακίδα.

• Θέσεις & περιεχόμενα

- k.01: Πύλη αρχαιολογικού χώρου
- k.02: (Σημείο 5 | Μυκηναϊκό νεκροταφείο)
- k.03: (Σημείο 10 | Ανω Πλάτωμα, ΝΔ γωνία του πλατώματος)
- k.04: (Μεσαίο Πλάτωμα – αποθήκη ανασκαφής)
- k.05: (Κάτω Πλάτωμα)
- k.06: (Σημείο 23): Βόρεια είσοδος

Τα κείμενα των πινακίδων και των στάσεων
κατά σειρά επίσκεψής τους, κατά την ανάβαση στο λόφο

i.01: (Πινακίδα κατεύθυνσης έξω από το Πληροφοριακό Κέντρο)

Πορεία: Προς Αρχαιολογικό χώρο Κουκουναριών | Προς Κολυμπήθρες, Οικολογικό Πάρκο

i.02 (Πινακίδα στο πρώτο Εγκάρσιο Τείχος, μετά το Πληροφοριακό Κέντρο)

Τμήμα εγκάρσιου τείχους, που αποτελούσε μέρος της μυκηναϊκής οχύρωσης του λόφου. Τα λιγοστά ίχνη του τείχους, αποτελούν μέρος του πλέγματος οχύρωσης που προστάτευε τις Κουκουναριές κατά το πρώτο μισό του 12^{ου} αι. π.Χ. Η οχύρωση περιλάμβανε αριθμό από εγκάρσια τείχη στη νότια και την βόρεια πλευρά του λόφου, καθώς και από το ισχυρό οχυρό στην κορυφή του.

i.03 (Ογκόλιθοι Δεύτερου Εγκάρσιου Τείχους, μετά το Πληροφοριακό Κέντρο)

Ογκόλιθοι από το δεύτερο εγκάρσιο τείχος στην πλευρά της εισόδου, που αποτελούσε μέρος της μυκηναϊκής οχύρωσης του λόφου (περί το 1150 π.Χ.). Τα λιγοστά ίχνη του τείχους, αποτελούν μέρος του πλέγματος οχύρωσης που προστάτευε τις Κουκουναριές και περιλάμβανε εγκάρσια τείχη στην Νότια και την Βόρεια πλευρά του λόφου καθώς και το ισχυρό οχυρό στην κορυφή του.

k.01: Πύλη αρχαιολογικού χώρου

Καλώς ορίσατε στον αρχαιολογικό χώρο των Κουκουναριών.

Η ανάβαση στην κορυφή του λόφου διαρκεί περίπου 20-30' και σε κάποια σημεία είναι αρκετά απότομη και επικλινή. Η σημασμένη διαδρομή κατευθύνει τον επισκέπτη στα σημαντικότερα μνημεία του λόφου με τη μεγαλύτερη ασφάλεια. Σε οποιοδήποτε σημείο της διαδρομής υπάρχει η δυνατότητα της επιστροφής, ενώ στη βόρεια πλευρά του λόφου, στη βάση του, υπάρχει και δεύτερη είσοδος. Πριν την ανάβαση είναι χρήσιμο να προμηθευθείτε νερό. Επίσης απαραίτητα στην ανάβαση είναι τα κατάλληλα παπούτσια. Κατά την άνοδο ή την αποχώρηση, τα σκουπίδια τα ρίχνετε στους κάδους που βρίσκονται σε ειδική θέση δίπλα στο Πληροφοριακό Κέντρο και στη βόρεια είσοδο του λόφου.

Οι Κουκουναριές αποτελούν μία από τις αρχαιότερες, μεγαλύτερες και διαχρονικότερες ακροπόλεις στο Αιγαίο. Οι ανασκαφές διενεργήθηκαν στο λόφο από το 1976 μέχρι το 1982, υπό την αιγίδα της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας. Τα ευρήματα δείχνουν τη συνεχή κατοίκηση του λόφου από τη Νεολιθική περίοδο (5.000 π.Χ. περίπου) μέχρι και την πρώιμη Αρχαϊκή, δηλαδή τον 7^ο αι. π.Χ., την περίοδο που έζησε στην Πάρο ο ποιητής Αρχίλοχος.

Περί το 1200 π.Χ. σημειώθηκε εκτεταμένη καταστροφή όλων των μυκηναϊκών ανακτορικών κέντρων στην ηπειρωτική Ελλάδα. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην παρακμή του μυκηναϊκού πολιτισμού και στην μετανάστευση Μυκηναίων από τα

ανακτορικά κέντρα προς τις Ιόνιους νήσους την Κάτω Ιταλία και προς το Αιγαίο. Στο πρώτο μισό του 12^{ου} αι. π.Χ., έφθασαν στην Πάρο Μυκηναίοι φυγάδες, που προέβησαν στην οχύρωση του λόφου των Κουκουναριών, τον οποίο μετέτρεψαν σε οχυρωμένη ακρόπολη.

Τα ευρήματα έχουν διατηρηθεί στα πλατώματα του κατά τα άλλα άγονου λόφου, σε θέσεις προφυλαγμένες από τις ακραίες καιρικές συνθήκες και την εχθρική επιβουλή.

Στην ακρόπολη μπορείτε να περιηγηθείτε: Στη βάση του λόφου: το 'Μυκηναϊκό φυλάκιο', στα ΝΔ. του λόφου το Μυκηναϊκό νεκροταφείο, στη Νότια Ανάβαση, σε τμήμα της μυκηναϊκής οχύρωσης και σε μια γειτονιά του πρώιμου αρχαϊκού οικισμού. Στην κορυφή του λόφου (Άνω Πλάτωμα): το μυκηναϊκό ηγεμονικό συγκρότημα, τον μεταγενέστερο γεωμετρικό οικισμό, τη θέση μυκηναϊκής ταφής σε σπήλαιο και ένα σπάνιο Πρωτοκυκλαδικό κτήριο. Στη βόρεια πλευρά του λόφου, στο Μεσαίο Πλάτωμα, υπάρχει ο ναός της Αθηνάς, ενώ χαμηλότερα στο Κάτω Πλάτωμα, θα περιηγηθείτε τα ανασκαφικά τετράγωνα, όπου η έρευνα έφερε στο φως νεολιθικά και πρωτοκυκλαδικά ίχνη κατοίκησης και ερείπια μυκηναϊκού τείχους.

Φωτογραφίες: κάτοψη

i.04: (Μυκηναϊκό Φυλάκιο)

Το ξέφωτο αυτό ανασκάφηκε το 1976, οδηγώντας στον εντοπισμό ενός κατεστραμμένου, ορθογώνιου κτηρίου, οικοδομημένου με μεγάλους λαξευτούς ογκολίθους, προσαρμοσμένους στα λαξευμένα κάθετα μέτωπα του βράχου. Δυστυχώς, τα λείψανα του κτηρίου είναι ελάχιστα. Η κομβική θέση του κτηρίου, δίπλα στο βασικό μονοπάτι ανόδου προς την κορυφή του λόφου, έκανε τους ερευνητές να το ονομάσουν συμβατικά 'Μυκηναϊκό φυλάκιο', αφού ως σημείο ελέγχου αποτελούσε μέρος της μυκηναϊκής οχυρωματικής στρατηγικής του λόφου (12^{ος} αι. π.Χ.). Η ανασκαφή του 1976 αποκάλυψε επίσης ενδείξεις των αρχαϊκών χρόνων (7^{ος} αι. π.Χ.), μια λίθινη πλάκα σύνθλιψης ελαιοκάρπου και ένα μικρό κιβωτιόσχημο τάφο, χτισμένο με γρανιτικές πλάκες της περιοχής, που βρέθηκε παραβιασμένος.

Φωτογραφίες: κάτοψη, ευρήματα

i.05: (Σημείο 4 | Διακλάδωση)

Πορεία: Αριστερά: προς το Μυκηναϊκό νεκροταφείο.

Δεξιά: προς την Επίσημη Ανάβαση και το Άνω Πλάτωμα.

Από αυτό το κομβικό σημείο ορίζεται η επιλογή διαδρομών, είτε προς το Μυκηναϊκό νεκροταφείο, που ήταν σύγχρονο προς την οχυρωμένη μυκηναϊκή ακρόπολη (πρώτο μισό του 12^{ου} αι. π.Χ.), είτε προς την Επίσημη Είσοδο και Ανάβαση, που οδηγεί στην κορυφή του λόφου. Η Επίσημη Ανάβαση ήταν ο κύριος άξονας προσπέλασης της ακρόπολης. Ελίσσεται απότομα μέσα από ένα φυσικό άνοιγμα του βράχου και οδηγεί σε σειρές από επάλληλα άνδηρα.

k.02: (Σημείο 5 | Μυκηναϊκό νεκροταφείο)

Στην στενή και αδιέξοδη κοιλάδα, γνωστή ως 'Λόγγος', δημιουργήθηκε το μυκηναϊκό νεκροταφείο της ακρόπολης, με υπέργειους τάφους της περιόδου ΙΙΙΓ

(περί το 1150 π.Χ.). Ο τύπος είναι σπάνιος και προς το παρόν έχει ανασκαφεί ένα ζεύγος τέτοιων τάφων, στη βόρεια πλευρά. Εμπρός στο δυτικό τάφο εκτείνεται παραλληλόγραμμος περίβολος. Δύο ακόμα τάφοι είναι ορατοί στη νότια πλευρά. Ο ένας διατηρεί μάλιστα, σε καλή κατάσταση, τμήμα της στέγας. Οι τάφοι διαδέχτηκαν αρχαιότερα κτίσματα (στα βαθύτερα στρώματα). Χτίστηκαν με ογκώδεις λίθους μαλακού γρανίτη, ήταν ορατοί και στεγάζονταν με θολωτή οροφή. Ο αρχιτεκτονικός τύπος, με την εκφορική στέγαση, αποτελεί την υστερότερη εξέλιξη στη σειρά των μεγάλων θολωτών τάφων στις Μυκίνες. Ανάλογοι τάφοι της ΠΠΓ είναι γνωστοί από το Καρφί και το Καβούσι της Κρήτης.

Πορεία: Για την άνοδο στην Ακρόπολη, κινηθείτε προς τα Ανατολικά και επιστρέψτε στην διακλάδωση.

i.06: (Στάση 6 | Νότια Είσοδος - Ανάβαση)

Η κοπιαστική αναρρίχηση μέσω γεωλογικού ανοίγματος αποτελούσε την Επίσημη Είσοδο της ακρόπολης. Η διαδρομή αποτελεί την αρχή της Νότιας Ανάβασης, που οδηγούσε στην κορυφή της ακρόπολης. Στο υψηλότερο επίπεδο, η ανατολική πλευρά του ανοίγματος φέρει ίχνη οχύρωσης. Το οχυρωματικό σύστημα της ακρόπολης καθιερώθηκε τον 12^ο αι. π.Χ., στα πλαίσια προγράμματος για την προστασία του λόφου.

Κατά τη μυκηναϊκή εποχή, εάν ο επιτιθέμενος κατάφερνε να διαπεράσει την Επίσημη Ανάβαση, παρακάμπτοντας τις βολές των αμυνομένων και φτάνοντας στην κορυφή της εισόδου (υψόμετρο +41μ.), θα ερχόταν αντιμέτωπος με ισχυρούς εγκάρσιους τείχους (παραπετάσματα) κυκλώπειας τειχοδομίας, που ανέκοπταν την πορεία προς την κορυφή. Μολονότι τα σωζόμενα ίχνη δεν είναι πολλά, κατάλοιπα από εγκάρσια τείχη διακρίνονται πιο ψηλά, στα Άνδηρα III, VI, VII, VIII, X.

Φωτογραφίες: Κάτοψη (με χρωματισμό των αναλημμάτων)

i.07: (Διακλάδωση | Νότια Ανάβαση - προς Μεσαίο Πλάτωμα)

Πορεία, προς τα άνω: προς τον Αρχαϊκό οικισμό και την κορυφή του λόφου (Άνω Πλάτωμα), προς τα δεξιά: προς το Μεσαίο πλάτωμα.

i.08: (Αρχαϊκός Οικισμός, Νότια Ανάβαση)

Δεδομένης της τραχύτητας της περιοχής, λίγα ήταν τα προφυλαγμένα από τις καιρικές συνθήκες, κατοικήσιμα σημεία του λόφου. Σε υψόμετρο +59,2, όπου βρίσκεστε και επάνω σε τεχνητό επιπεδο, αναπτύχθηκε η μια από τις δυο γειτονιές του πρώιμου αρχαϊκού οικισμού. Διακρίνονται ερείπια οικιών κατά ομάδες, που προσαρμόζονται στο φυσικό έδαφος. Στα δεξιά της διαδρομής διακρίνεται νησίδα με τρεις οικίες σε παράλληλη διάταξη και όψη προς τον δρόμο. Θα είχαν οριζόντιες στέγες, ενώ τα δάπεδά τους ήταν επιστρωμένα με επίπεδες πλάκες σχιστόλιθου. Ο αρχαϊκός οικισμός (όπως και η γειτονιά του Μεσαίου Πλατώματος), δεν απέδωσε παρά ελάχιστα ευρήματα (σε αυτό το σημείο, αγγεία και θραύσμα σιδερένιας σούβλας), γιατί εγκαταλείφθηκε με ειρηνικό τρόπο περί το 650 π.Χ. Ανάμεσά τους ελίσσεται ο αρχαίος δρόμος που στη θέση αυτή περιλαμβάνει λίθινη κλίμακα (καλντερίμι), οδηγώντας στο Άνω Πλάτωμα.

Φωτογραφίες: Κάτοψη, ευρήματα

k.03: (Στάση 10 | Άνω Πλάτωμα)

Το Άνω Πλάτωμα, όπου βρίσκεστε, εκτείνεται στο υψηλότερο επίπεδο της ακρόπολης (+73μ.). Ανασκάφηκε από το 1976 έως το 1981, και αποτελεί το πιο πυκνοδομημένο σημείο του λόφου με ευρήματα από την Πρωτοκυκλαδική (3η π.Χ.) μέχρι και την πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο (7ος αιώνας π.Χ.).

Κεντρική θέση στις ανακαλύψεις των Κουκουναριών και στην αρχαιολογία του Αιγαίου καταλαμβάνει ο εντοπισμός στη θέση αυτή, σπουδαίου μυκηναϊκού ηγεμονικού συγκροτήματος, της ύστερης Μυκηναϊκής περιόδου (ΙΙΙΓ), περί το 1150 π.Χ. Τα ευρήματα δείχνουν ότι μετά την πτώση των μυκηναϊκών ανακτόρων στην ηπειρωτική Ελλάδα (περί το 1200 π.Χ.), ομάδα Μυκηναίων φυγάδων κατέλαβε τις Κουκουναριές, την οποία και οχύρωσαν. Οι Κουκουναριές αποτελούν μοναδική περίπτωση στο κεντρικό Αιγαίο, ισχυρής ακρόπολης Μυκηναίων φυγάδων. Άλλες είναι γνωστές στην Κρήτη και στην Κύπρο.

Στην ευάλωτη νότια πλευρά του πλατώματος ανεγέρθηκε ισχυρό οχυρωματικό τείχος, αντίστοιχο των κυκλώπειων τειχών στα μυκηναϊκά ανάκτορα της ηπειρωτικής Ελλάδας. Προστάτευε ένα διώροφο κτήριο, ηγεμονικού χαρακτήρα με πολλά περιφερειακά δωμάτια, αποτελώντας παράλληλα και την νότια οχυρωμένη πλευρά του. Είχε πλάτος 1,66μ. και μήκος περίπου 25μ. Για την κατασκευή του χρησιμοποιήθηκαν επιμήκεις ογκόλιθοι τοποθετημένοι κατά μήκος, σε δύο όψεις, με την προσθήκη ακατέργαστων λίθων για γέμισμα. Το τείχος συμπλήρωνε την μυκηναϊκή άμυνα του 12^{ου} αι. π.Χ., αποτελώντας το τελευταίο εμπόδιο σε απόπειρα εισβολής, μετά τα εγκάρσια τείχη στους πρόποδες της Νότιας και της Βόρειας Ανάβασης.

Το ηγεμονικό συγκρότημα καταστράφηκε στη διάρκεια μεγάλης πυρκαγιάς, περί το 1150 π.Χ. Στο κτήριο και ιδιαίτερα στις τρεις αποθήκες, που περιέτρεχαν την εσωτερική πλευρά του τείχους βρέθηκαν μέσα σε τέφρα πυρκαγιάς σωροί από διακοσμημένα και αποθηκευτικά αγγεία, καθώς και άλλα πολύτιμα αντικείμενα, που βεβαιώνουν την ισχύ του οχυρού. Πριν την καταστροφή του, το μυκηναϊκό κτήριο δοκιμάστηκε από πολιορκία διαρκείας, που ανάγκασε τους αμυνόμενους να συγκεντρώσουν στο υπόγειο προμήθειες, ζώα και γυναικόπαιδα. Την πολεμική κατάσταση προδίδουν οι συσσωρευμένες κροκάλες μεγάλου μεγέθους που βρέθηκαν κατά μήκος του τείχους και λεπίδες από χάλκινα βέλη. Η πολιορκία ανάγκασε τους αμυνόμενους να ενταφιάσουν στο πλάτωμα έναν άντρα, ίσως ιππέα, σε σπήλαιο της βόρειας πλευράς και μια γυναίκα στη δεύτερη αποθήκη, ενώ υπήρχε επίσημο νεκροταφείο. Η γυναίκα πέθανε από τραύμα που προκλήθηκε από αιχμηρό όργανο στο κρανίο.

Η καταστροφή του συγκροτήματος χρονολογήθηκε γύρω στο 1150 π.Χ., με βάση τον τύπο της κεραμικής. Η κατακρήμνιση καταπλάκωσε ανθρώπους και υποστατικά που βρίσκονταν την στιγμή της πυρκαγιάς στους διαδρόμους. Η ανασκαφή αποκάλυψε στο υπόγειο μοναδική εικόνα καταστροφής, με κατακερματισμένα αγγεία, διάσπαρτους σκελετούς ανθρώπων, ζώων και κυρίως αλόγων, αλλά και πολυτελών αντικειμένων, που έπεσαν από τον πάνω όροφο. Όλα φανερώνουν τον ξεχωριστό πλούτο του συγκροτήματος. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν μικροαντικείμενα από οψιανό, μάρμαρο και στεατίτη, χάλκινα εργαλεία και όπλα. Υπάρχουν τέλος αντικείμενα από κόκκαλο, αλλά και εισηγμένο ελεφαντόδοντο, που φανερώνουν σχέσεις με περιοχές του ΝΑ Αιγαίου, της Αιγύπτου ή της Συροπαλαιστίνης. Η

δύσβατη ακρόπολη, η οχύρωση, τα πολυτελή ευρήματα και η παρουσία αλόγων υποδεικνύουν ένα πολύ σημαντικό κέντρο μυκηναίων προσφύγων του 12ου αι. π.Χ., στην φάση παρακμής του μυκηναϊκού πολιτισμού.

i.09: (Άνω Πλάτωμα | Γεωμετρικά)

Την καταστροφή του μυκηναϊκού συγκροτήματος, διαδέχτηκε απόπειρα επανακατοίκησης από Μυκηναίους που επέζησαν της καταστροφής. Η ζωή στον λόφο συνεχίστηκε και μετά την είσοδο στην Εποχή του Σιδήρου (μετά το 1100 π.Χ. περίπου), όταν ο λόφος μεταβλήθηκε από οχυρωμένη ακρόπολη σε οικιστική θέση. Τα επιφανειακά ερείπια του πλατώματος ανήκουν σε οικισμό της Γεωμετρικής περιόδου (9^{ος}-8^{ος} αι. π.Χ.), που χτίστηκε πάνω από τους τοίχους του κατεστραμμένου μυκηναϊκού συγκροτήματος. Στην κορυφή δημιουργήθηκε ο πρωτογεωμετρικός οικισμός (1050-900 π.Χ.), που τον διαδέχτηκε ο γεωμετρικός οικισμός (900-700 π.Χ.). Και οι δύο ανήκαν σε οικογένειες αριστοκρατικού γένους. Στον πρωτογεωμετρικό οικισμό, κεντρική θέση κατείχε το Αψιδωτό Μέγαρο, του οποίου σώζεται ο αψιδωτός τοίχος, κοντά στην πρώτη μυκηναϊκή αποθήκη. Το κτήριο ανήκε στον αρχηγό του οικισμού. Σημαντικός είναι επίσης ο γεωμετρικός οικισμός των Κουκουναριών. Στον οικισμό τα σπίτια είναι λιθόκτιστα, ορθογώνια και αυτόνομα, εξοπλισμένα με έδρανα και εστίες.

Σε κεντρική θέση στο βόρειο τμήμα του πλατώματος υψωνόταν ένα ακόμα, ιδιαιτέρως σημαντικό γεωμετρικό κτήριο, που διακρίνεται για τους ισχυρούς τοίχους και την αψιδωτή βόρεια πλευρά. Στρώση στάχτης κάλυπτε το πάτωμα, που περιείχε οργανικά κατάλοιπα τροφής, καμένα κόκαλα και θαλάσσια όστρεα. Η στάχτη ανήκε σε μεγάλη εστία, που μάλλον σχετιζόταν με τα συμπόσια που αποτελούσαν καθιερωμένη πρακτική της εποχής. Μία κυκλική πλάκα που αποκαλύφθηκε στο μέσο του δωματίου, ανήκε πιθανώς σε βάση ξύλινου κίονα για την στερέωση της στέγης.

Στη νότια πλευρά εκτείνεται το 'Επίμηκες Μέγαρο', που αποτελούσε την έδρα του αρχηγού στον οικισμό. Ήταν μονόχωρο επίμηκες κτήριο, μήκους 13.70μ. Έφερε οριζόντια στέγη που στηριζόταν σε εσωτερική κιονοστοιχία, κατά μήκος του άξονα. Ανεγέρθηκε γύρω στο 720 π.Χ., αποτελώντας τον διάδοχο του αψιδωτού πρωτογεωμετρικού οικοδομήματος. Ο γεωμετρικός οικισμός εγκαταλείφθηκε γύρω στο 700 π.Χ., όταν μετατοπίστηκε στις χαμηλότερες κλιτύς, στη Νότια Ανάβαση, στο Μεσαίο Πλάτωμα και στο Άνδηρο του ναού της Αθηνάς. Το Επίμηκες Μέγαρο συνέχισε να χρησιμοποιείται μέχρι το 650 π.Χ., περίπου, μολονότι πιστεύεται ότι η θεσμική δύναμη του αρχηγού είχε υποστεί σημαντική μείωση.

Φωτογραφίες: Κάτοψη με χρωματισμό, ευρήματα

i.10: (Στάση 12 | Μυκηναϊκή ταφή)

Σε αυτό το σπηλαιώδες άνοιγμα βρέθηκε ανδρικός σκελετός Μυκηναίου που έζησε την εποχή του ηγεμονικού συγκροτήματος (IIIΓ'). Η ανθρωπολογική εξέταση του σκελετού έδειξε ότι ήταν περίπου 30 ετών. Επίσης έδειξε την ενασχόλησή του με την ιππική. Κοντά στο σκελετό ανακαλύφθηκε μικρό ειδώλιο ίππου. Μάλλον θα ανήκε σε εξέχον μέλος της μυκηναϊκής ακρόπολης. Η λίθινη κλίμακα κατασκευάστηκε για να τονιστεί η σημασία του τάφου. Το σπήλαιο μετατράπηκε σε τάφο, σε φάση πολιορκίας της ακρόπολης, ενώ το επίσημο νεκροταφείο του οικισμού βρίσκεται δυτικά, στους πρόποδες του λόφου.

Φωτογραφίες: Κάτοψη, ευρήματα

i.11: (Κορυφή | Πρωτοκυκλαδικό κτήριο)

Το κτήριο που διακρίνεται στο ΒΑ. άκρο, σε χαμηλότερο, κεκλιμένο επίπεδο είναι λιθόκτιστο, αποτελώντας σπάνιο δείγμα της αρχιτεκτονικής της Πρωτοκυκλαδικής ΙΙ περιόδου (2800-2300 π.Χ.). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η επιμελημένη τοιχοδομία του καθώς και η παρουσία μικρού υπόγειου χώρου κάτω από το πάτωμα. Το ορθογώνιο άνοιγμα στον ανατολικό τοίχο είχε αποχετευτική χρήση. Ίδιας περιόδου κατάλοιπα καθώς και τμήματα από κυκλαδικά, μαρμάρινα ειδώλια έχουν εντοπιστεί στο Άνω Πλάτωμα, κάτω και μέσα στο μυκηναϊκό στρώμα. Σύγχρονο στρώμα κατοίκησης των πρωτοκυκλαδικών χρόνων εντοπίστηκε ανατολικότερα στο Κάτω πλάτωμα, στο οποίο από εδώ φαίνονται τα ανασκαφικά τετράγωνα.

Φωτογραφίες: Κάτοψη, ευρήματα

i.12: (Κορυφή | Θέα): Το σημείο αποτελεί την υψηλότερη κορυφή του λόφου (+75μ.). Εμπρός ανοίγεται ο κόλπος της Νάουσας, με την νησίδα και το εκκλησάκι της Αγίας Καλής. Προς Βορρά, η ακρόπολη καταλήγει στην παραλία Κολυμπήθρες. Λίγο βορειότερα βρίσκεται η θέση Πλαστηράς (νεκροταφείο της ΠΚ ΙΙ – 3200-2800 π.Χ.). Αριστερά υψώνεται το βουνό Βίγλα. Στην ίδια κατεύθυνση, δεξιότερα και στο βάθος (δε διακρίνεται) βρίσκεται η θέση Μοναστήρι και το γειτονικό ύψωμα Άγιος Ιωάννης Δέτης (με οικισμό της εποχής του Αρχιλόχου, 7^{ος} αι. π.Χ.) – Οικολογικό Πάρκο. Δεξιά του κόλπου της Νάουσας και απέναντι, διακρίνεται το Κυκλαδικό χωριό Νάουσα (με ενδείξεις Πρωτοκυκλαδικής παρουσίας). Βορειότερα, εντός του κόλπου εκτείνεται η νησίδα του Οικονόμου, ενώ στην πλευρά προς την Νάξο, η νησίδα Φιλίτζι. Και οι δύο διατηρούν κατάλοιπα οικισμών της εποχής του Αρχιλόχου. Πίσω από τη Νάουσα και πέρα από το διάυλο, διακρίνεται η Νάξος. Στο άνοιγμα του κόλπου και στο βάθος του ορίζοντα διακρίνονται σε ημέρες καλής ορατότητας, οι νήσοι Μύκονος και Τήνος, με ανάμεσά τους την ιερή νήσο της Δήλου. Κοιτάζοντας δεξιά, η θέα εκτείνεται προς το εσωτερικό της Πάρου και προς την πεδιάδα των Καμαρών. Λίγο νοτιότερα από τον κωνικό λόφο με τον μύλο, βρίσκεται ο λόφος Σκλαβούνα, με οικισμό της ΠΚ ΙΙ (2800-2300 π.Χ.). Τα τετράγωνα που βλέπετε στο χαμηλότερο επίπεδο, στα ανατολικά, είναι οι ανασκαφικές τομές που αποκάλυψαν την αρχαιότερη φάση της ακρόπολης (Υστερη Νεολιθική 5^η-4^η χιλ. π.Χ.).

Πίνακας με σχέδιο του ορίζοντα

i.13: (Μεσαίο Πλάτωμα | Διακλάδωση)

Πορεία: Στα δεξιά απλώνεται το Μεσαίο Πλάτωμα με μια γειτονιά του αρχαϊκού οικισμού και κοντά του, το άνδρηρο του ναού της Αθηνάς.

Προς τα κάτω, ακολουθώντας το απότομο μονοπάτι στο φρύδι του βράχου, θα φτάσετε στο Κάτω Πλάτωμα. Στο βόρειο άκρο του ίδιου πλατώματος αρχίζει η κατάβαση προς την βάση της ακρόπολης, προς τη βόρεια είσοδο του χώρου στο παραλιακό μέτωπο.

k.04: (Μεσαίο Πλάτωμα – αποθήκη ανασκαφής)

Στο Μεσαίο Πλάτωμα, σε υψόμετρο 60-65μ. από την επιφάνεια της θάλασσας και σε θέση προστατευμένη από τους βόρειους ανέμους, αναπτύχτηκε τμήμα του αρχαϊκού οικισμού. Διακρίνονται τα ερείπια μιας δεύτερης γειτονιάς με σπίτια των πρώιμων

αρχαϊκών χρόνων (7^{ος} αι. π.Χ.). Σύγχρονη είναι η άλλη γειτονιά που βρέθηκε στα άνω άνδρα της Νότιας Ανάβασης, στην οποία οδηγεί η σκάλα στο δυτικό άκρο του επιπέδου. Η γειτονιά του Μεσαίου Πλατώματος αποτελείται από συνωστισμένα σπίτια με 1-2 δωμάτια. Τις περισσότερες φορές ήταν μονόχωρα και εκτείνονταν γύρω σε ανοιχτό χώρο ή δίπλα στο δρόμο. Στην ΝΑ. πλευρά, διακρίνεται προσεκτικά χτισμένος τοίχος του 8^{ου} αι. π.Χ., που φανερώνει την πορεία δρόμου, που οδηγεί προς το γειτονικό ανάλημμα του Ναού της Αθηνάς. Η παρουσία του ιερού, μαζί με το Κτήριο των Συναθροίσεων, φανερώνει την εξέλιξη του οικισμού σε προβαθμίδα οργανωμένης Πόλης. Ο αρχαϊκός οικισμός εγκαταλείφθηκε ειρηνικά στα μέσα του 7^{ου} αι. π.Χ.

Φωτογραφία: Ευρήματα: Λίθινος τριπτήρας, κοτύλη

i.14α και i.14β: (Σημείο 16 | Ναός Αθηνάς – ‘Πρώιμο Πρυτανείο’)

Το επίμηκες άνδρo του ναού της Αθηνάς περιλαμβάνει στη δυτική πλευρά δύο οικοδημήματα, στη μέση, το ναό της Αθηνάς και προς Βορρά, κτήριο προοριζόμενο για τις συναθροίσεις της αριστοκρατίας. Ο ναός της Αθηνάς, που χρονολογείται στην πρώιμη αρχαϊκή περίοδο –περί το 700 π.Χ., δηλ. την περίοδο του ποιητή Αρχιλόχου– είναι ένα από τα πιο σημαντικά μνημεία του λόφου. Ο αποθέτης του ιερού βρέθηκε σε κοιλότητα του βράχου, σε επίπεδο χαμηλότερο από τον ναό. Περιείχε πλήθος αφιερωμάτων, κυρίως αγγεία, που αποδεικνύουν πως η λατρεία της Αθηνάς ανάγεται στην Γεωμετρική περίοδο (9^{ος}-8^{ος} αι. π.Χ.), τουλάχιστον. Ο ναός είναι λιθόκτιστος, ορθογώνιος, με περιμετρικό έδρανο. Είχε μνημειώδη θύρα (σώζεται το μονολιθικό κατώφλι) και εσωτερικά ζεύγος στύλων για στήριξη της οριζόντιας στέγης. Στα ανατολικά του εκτεινόταν το υπαίθριο τέμενος. Ήταν παραλληλόγραμμος υπαίθριος χώρος, για τις τελετές. Στον βόρειο τοίχο διακρίνεται παραλληλόγραμμη βάση, όπου υψωνόταν ο βωμός για τις θυσίες. Σε τομές που ανοίχτηκαν κάτω από το δάπεδο, βρέθηκαν ερείπια και αγγεία σε στρώση πυρκαγιάς της ΙΙΙΓ-Μέσης (περί το 1150 π.Χ.). Ο ναός ήταν ορατός κυρίως από το εσωτερικό της Πάρου. Τα τελευταία αφιερώματα στο ναό χρονολογούνται στον 3^ο αι. π.Χ.

Στα βόρεια του ναού διατηρούνται τα θεμέλια του Κτηρίου των Συναθροίσεων (ή του πρώιμου πρυτανείου), κτηρίου με τέσσερα δωμάτια. Στο ΒΑ δωμάτιο εντοπίστηκαν πήλινα σφραγίσματα του 4^{ου} αι. π.Χ., που πιθανώς ανήκαν σε δημόσια έγγραφα. Στο ΒΔ. δωμάτιο αποκαλύφθηκε εκτεταμένη εστία για το ψήσιμο κρεάτων. Το ΝΔ. δωμάτιο χρησίμευε για τις συνεστιάσεις των αριστοκρατών, σε φάση που η δύναμη των αρχηγού του οικισμού είχε συρρικνωθεί. Το κτήριο αναγνωρίστηκε ως ‘Πρώιμο πρυτανείο’, δηλαδή ως κτήριο συναθροίσεων μελών της αριστοκρατίας, για τη λήψη αποφάσεων σχετικά με την διακυβέρνηση του οικισμού, υπό την σκέπη της Αθηνάς. Γύρω στο ναό και κυρίως στην δυτική πλευρά διακρίνεται ελεύθερος χώρος, που εικάζεται πως ήταν η αγορά του αρχαϊκού οικισμού. Ο οικισμός εγκαταλείφθηκε περί το 650 π.Χ., όπως και άλλοι γεωμετρικοί οικισμοί γύρω στον κόλπο της Νάουσας. Πιστεύεται ότι οι κάτοικοι εγκαταστάθηκαν σε οργανωμένα αστικά κέντρα, κυρίως στο Άστυ της Πάρου. Μόνο ο ναός συνέχισε να χρησιμοποιείται ως τον 3^ο αι. π.Χ.

Φωτογραφίες: Κάτοψη, ευρήματα

i.15: (Στάση 19 | Χώρος Ελαιοτριβείου)

Η πλάκα με την κυκλική αύλακα χρησίμευε για την έκθλιψη ελαιοκάρπου και την παραγωγή λαδιού. Έχει διαστάσεις 2.10μ. x 2.25μ. και αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα ανάλογα δείγματα στο Αιγαίο. Η ύπαρξή της υποδηλώνει παρουσία πολλών ελαιοδέντρων στην περιοχή κατά την αρχαϊκή περίοδο, όταν και διαδίδεται η καλλιέργειά τους. Η θέση της κοντά στο ναό, θέτει τον χώρο υπό τη θεά Αθηνά, προστάτιδα των δραστηριοτήτων του οίκου και της ελιάς. Ο θαλλός (κλάδος) ελιάς αποτελούσε το σύμβολό της. Λίγο πιο ψηλά, προς τα δυτικά, διακρίνονται τα ίχνη αψιδωτού τοίχου, της Πρωτοκυκλαδικής ΙΙ περιόδου (2800-2300 π.Χ.).

Φωτογραφίες: Κάτοψη με θέση αποθέτη

k.05: (Κάτω Πλάτωμα)

Το πλάτωμα, που εκτείνεται σε υψόμετρο 40-45 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας, απέδωσε τα αρχαιότερα ευρήματα του λόφου. Μία φυσικά προστατευμένη θέση, μη ορατή από τη θάλασσα, που χρησίμευσε για κατοίκηση από την Ύστερη Νεολιθική περίοδο (5^η χιλ. π.Χ.). Στην έκταση διακρίνονται 17 ανασκαφικά τετράγωνα, που διανοίχτηκαν σταδιακά στη δεκαετία του 1981-1991, για να διερευνηθεί η αρχαιότερη ιστορία των Κουκουναριών. Στα βαθύτερα στρώματα βρέθηκαν ίχνη από εστίες, οπές πασσαλόπηξης (τετράγωνο ΙΙ0, αριθ.13), άφθονα ευρήματα από πήλινα σκεύη, ένα μαρμάρινο ειδώλιο και εργαλεία νεολιθικής εγκατάστασης αγροτών και κτηνοτρόφων (περί το 5000-3200 π.Χ.). Τα ίχνη φανερώνουν καλύβες φτιαγμένες από ξύλο και πηλό. Αγγεία και αντικείμενα όπως τα παραπάνω έχουν βρεθεί στο νησάκι Σάλιαγκος, στα ΒΑ. της Πάρου και στη Φτελιά της Μυκόνου.

Στο στρώμα πάνω από την Ύστερη Νεολιθική βρέθηκαν ίχνη της Πρωτοκυκλαδικής ΙΙ περιόδου (2800-2300 π.Χ.), με ενδείξεις από αναλημματικούς τοίχους και κυρίως θραύσματα από πήλινα χρηστικά αγγεία, που κατατάσσονται στην ίδια εποχή με το σημαντικό λίθινο Πρωτοκυκλαδικό κτήριο, στο Άνω Πλάτωμα. Σχεδόν στην επιφάνεια του Μεσαίου Πλατώματος διασώθηκαν ίχνη από μυκηναϊκό οχυρωματικό τείχος, πάχους 1.10μ., της περιόδου ΙΙΙΓ, από την οχύρωση του λόφου, το οποίο τον προστάτευε από βορρά, όπως τα τείχη που υπάρχουν στη νότια πλευρά του λόφου. Κατά τις πληροφορίες των ντόπιων εργατών στις ανασκαφές, στην ΒΑ γωνία του πλατώματος υπήρχε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα πηγή νερού, το λεγόμενο 'Νερό της πέρδικας'. Η πηγή αυτή όμως έχει εξαφανιστεί στις μέρες μας.

Φωτογραφία: Κάτοψη, υπόδειξη θέσεων τετραγώνων, μαρμάρινο περίαπτο καθιστής γυναικείας μορφής | παράλληλο με τη στεατοπυγική 'κυρία του Σαλιάγκου'.

Μεθοδολογία Ανασκαφής

Το Κάτω Πλάτωμα ερευνήθηκε με ανασκαφικές τομές, η διάταξη των οποίων διατηρήθηκε μέχρι σήμερα για διδακτικούς σκοπούς. Η ανασκαφή διενεργήθηκε κατά το σύστημα που καθιερώθηκε περί το 1935 από τον Sir Mortimer Wheeler, που βασίζεται στην χάραξη τετραγώνων 4Χ4μ., σε διάταξη σκακιέρας, με παρεμβαλλόμενους διαδρόμους (τους λεγόμενους 'μάρτυρες'), πλάτους 1μ. Η προαιρετική διατήρηση των διαδρόμων επιτρέπει την διευκόλυνση της κίνησης ανάμεσα στα τετράγωνα και τον έλεγχο της στρωματογραφίας. Η μελέτη της στρωματογραφίας είναι βασική για την ανασκαφική διαδικασία. Οι αρχαιολόγοι σκάβουν το έδαφος από πάνω προς τα κάτω, σε επάλληλες στρώσεις, ανιχνεύοντας την επισυσώρευση ή την αφαίρεση των 'στρωμάτων'. Τα στρώματα είναι τα

κατάλοιπα που αφήνουν ανθρωπογενείς δραστηριότητες, που συνέβησαν κατά το παρελθόν, και περιέχουν ενδεχομένως κεραμική, εργαλεία, αλλά και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, όπως φερ'επείν τοίχους ή το δάπεδο μιας οικίας. Η ανασκαφή αποσκοπεί στην συγκέντρωση τεκμηρίων για την ανασύνθεση της ιστορίας συγκεκριμένου χώρου. Τα στρώματα ερευνώνται σε βάθος και σε έκταση. Συνήθως όσο προχωράμε σε βάθος, τόσο φτάνουμε σε αρχαιότερες περιόδους. Στο Κάτω Πλάτωμα, πρώτα εντοπίστηκαν τα μυκηναϊκά στρώματα με το τείχος (12^{ος} αι. π.Χ.) και έπειτα τα Πρωτοκυκλαδικά (2800-2300 π.Χ., περίπου) και στη συνέχεια, τα αρχαιότερα Νεολιθικά στρώματα (5^η-4^η χιλ. π.Χ.).

Φωτογραφίες: Στρωματογραφία

i.16: (Στάση 21 | Κάτω Πλάτωμα)

Πορεία: Το κατηφορικό μονοπάτι, μήκους 260μ. περίπου οδηγεί στη βόρεια είσοδο του αρχαιολογικού χώρου. Από εκεί θα οδηγηθείτε στον περιφερειακό δρόμο του κόλπου της Νάουσας.

Η διαδρομή ελίσσεται μέσα από φυσικό πέραςμα των βράχων. Η ατραπός ήταν δευτερεύουσα για την πρόσβαση στο λόφο, όμως πολύ σημαντική καθώς από την πηγή -που θα συναντήσετε στη βάση της ακρόπολης- αντλούσαν νερό οι αρχαίοι κάτοικοι της περιοχής.

i.17: (Στη μέση της Βόρειας Ανάβασης)

Πορεία: Προς τα επάνω: Το Κάτω Πλάτωμα προς το οποίο κατευθύνεστε, βρίσκεται σε απόσταση 130μ. Από εκείνο το σημείο, μετά από σύντομη αναρρίχηση θα βρεθείτε στο Άνω Πλάτωμα, τον κύριο χώρο της ανασκαφής. Η βόρεια είσοδος του αρχαιολογικού χώρου βρίσκεται γύρω στα 130μ.

k.06: (Στάση 22 | Βόρεια είσοδος)

Πορεία: Βρίσκεστε στη βόρεια είσοδο του αρχαιολογικού χώρου των Κουκουναριών. Εμπρός στην βόρεια είσοδο εκτείνεται υδροβιότοπος. Η βλάστηση καλύπτει την πορεία κοίτης από ρυάκι, που εκβάλλει στον κολπίσκο με την αμμώδη παραλία, στα ΒΑ. της ακρόπολης.

Ανεβαίνοντας το βόρειο μονοπάτι της ακρόπολης, θα οδηγηθείτε στο Κάτω Πλάτωμα, όπου θα επισκεφθείτε τις ανασκαφικές τομές και θα πληροφορηθείτε για τα αρχαιότερα ευρήματα της ακρόπολης (5^η χιλ. π.Χ.). Από εκείνο το σημείο η κορυφή της ακρόπολης των Κουκουναριών βρίσκεται 35μ. ψηλότερα. Η αναρρίχηση έχει μεγάλη κλίση και απαιτούνται κατάλληλα υποδήματα. Από την κορυφή μπορείτε να θαυμάσετε τη θέα του κόλπου της Νάουσας και να περιηγηθείτε τον υπόλοιπο αρχαιολογικό χώρο, με κατάλοιπα από τη Νεολιθική περίοδο (5000 π.Χ.) μέχρι την εποχή του Αρχιλόχου (7^{ος} αι. π.Χ.).

Από αυτήν την είσοδο του αρχαιολογικού χώρου, εναλλακτικά, μπορείτε να κινηθείτε προς Βορρά, προς την κατεύθυνση της παραλίας Κολυμπήθρες ή προς Νότο, περιμετρικά του λόφου (για περίπου 250 μέτρα), προς το Πληροφοριακό Κέντρο. Από εκεί αρχίζει η διαδρομή προς την είσοδο του αρχαιολογικού χώρου, η οποία βρίσκεται κοντά στην 'Επίσημη Είσοδο' της ακρόπολης στην αρχαιότητα. Το ρυάκι εκβάλλει στον κολπίσκο με την αμμώδη παραλία, στα ΒΑ. της ακρόπολης. Ο επισκέπτης, αφού ξαποστάσει στα καθιστικά, μπορεί να κινηθεί προς τις

Κολυμπήθρες, με την αμμόδη παραλία και τους μοναδικούς βραχώδεις σχηματισμούς, που θυμίζουν έργα γλυπτικής. Η συνέχιση της πορείας προς Βορρά γίνεται από τον κύριο δρόμο. Παρακάμπτει την αρχαιολογική θέση Πλαστηράς, που βρίσκεται στα δεξιά του δρόμου, κοντά στη θάλασσα, με νεκροταφείο της ΠΚ Ι περιόδου (περίπου, 3200-2800 π.Χ.). Ο ίδιος δρόμος καταλήγει στο Μοναστήρι, σε θέση που περιβάλλεται από εξαιρετικές παραλίες. Στον λοφίσκο Αγίος Γιάννη Δέτης, στα αριστερά του δρόμου, λίγο πριν το Μοναστήρι, υπάρχει σημαντικός αρχαιολογικός χώρος, όπου διατηρούνται τα ερείπια οργανωμένου οικισμού του πρώιμου 7^{ου} αι. π.Χ. Η θέση αποτελεί μέρος του εκτεταμένου Οικολογικού Πάρκου, που περιλαμβάνει όλη τη δυτική χερσόνησο του κόλπου της Νάουσας.

— 3 υπογραφές
~~21/12/24~~
Hilke

Η μορφή ως έχει αντιστακεί την ηρεσία
της εργασίας στα τέλη Ιανουαρίου 2024

Hilke